

УДК 069.01

Кепін Д.В.

ОСОБЛИВОСТІ МУЗЕЙНОГО ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА

В статті розглянуті методичні підходи до класифікації музейних джерел – потенційних об'єктів музейного показу, властивості музеалій (музейних предметів). Запропоновані два рівні класифікації музеалій: науково-дослідний і обліково-охоронний. Відмічено, що музейне джерелознавство є структурним елементом музеології зі своїм об'єктом і предметом дослідження.

Ключові слова: музеологія, природнича музеологія, музейне джерелознавство, класифікація джерел, властивості музейних предметів, предмет музейного значення, музейний предмет (музеалія), натуралія.

В останні роки активно розвиваються теоретичні засади музеології. Особливого значення набувають дослідження джерельної бази цієї науки. На межі 1980-х рр. у структурі музеології виокремився новий науковий напрям – музейне джерелознавство, яке часом розглядалося і як самостійна наукова дисципліна зі своїм об'єктом, предметом та методом дослідження [27].

Більшість праць вітчизняних дослідників стосуються аналізу проблем музейного джерелознавства у музеях гуманітарного профілю [1, 24]. Окремі питання музейного джерелознавства розглядають О.С. Климишин та Ю.М. Чернобай при розробці теоретичних засад "природничої музеології" [13, 14, 15, 38, 39], а також Л.П. Брюшкова, виокремлюючи самостійний розділ "геологічне музеєзнавство" [3]. Російський етнолог і музеолог М.А. Томілов [35] пропонує у структурі музеології виокремлювати не музейне джерелознавство, а "музеологічне джерелознавство". Інші дослідники ставлять під сумнів можливість взагалі існування музейного джерелознавства [5].

Отже метою та завданнями цієї статті є розгляд специфіки музейних джерел та можливість виділення музейного джерелознавства як самостійної наукової дисципліни у системі музеологічного знання.

Класифікація музейних джерел

Саме музеї як заклади культури і науково-освітні установи володіють музейними предметами, або музеаліями, що є істотною відмінною рисою, яка відрізняє їх від інших подібних інституцій. Змістом музею є діяльність, яка полягає у науковій систематизації колекцій зібрання, пам'яток, які мають наукову і культурно-історичну (пам'яткову) цінність.

Даючи дефініцію понять "предмет музейного значення" та "музейний предмет", А.М. Разгон вказує на те, що відбір предмета з оточуючого середовища відбувається шляхом оцінювального відношення людини до реальності; тобто людина застосовує при цьому аксіологічний підхід [30]. На його думку, усі музейні джерела за своїм змістом є історичними та речовими, при цьому речові джерела музейного фонду

умовно можна поділити на групи, які відповідають науковим дисциплінам – археологічні, етнографічні, історичні, природничі та образотворчі. Образотворчі джерела А.М. Разгон розподілив на документальні зображальні матеріали та твори образотворчого мистецтва, які можуть підлягати подальшій класифікації [26]. У той же час він вважає за можливе виокремлювати писемні джерела у самостійну групу фонду музейного зібрання [28]. За А.М. Разгоном [29], будь-який музейний предмет потенційно є історичним джерелом, проте не всяке джерело може бути музейним предметом. Об'єктом музейного джерелознавства є носії інформації, вилучені з реальної дійсності, а предметом – закономірності, пов'язані з науковим документуванням процесів і явищ історичної дійсності шляхом відбору предметів музейного значення, які використовуються у музезнавстві та профільних наукових дисциплінах.

Теоретичні розробки А.М. Разгона поглибила у своїх працях Н.П. Фінягіна, яка запропонувала теоретичні засади музейного джерелознавства, а також класифікацію музейних джерел-предметів [36, 37]. Вона вважає музейне джерелознавство музезнавчою дисципліною, яка розробляє теорію та методику вияву, дослідження та використання музейних предметів та колекцій. Це дозволяє атрибутувати, класифікувати, систематизувати та інтерпретувати музеалії. Музейні джерела дослідниця розділила за типами на об'єкти природи, статичні (речові, образотворчі та писемні джерела), динамічні (кіно-, відеофільми та фонічні джерела). Вивчення музейних предметів неможливе без застосування методик близькопрофільних дисциплін. Завданням музейного джерелознавства є не тільки вироблення методики дослідження музеалій, а і створення на основі їх вивчення каталогів та визначників.

Суперечливу позицію щодо доцільності виокремлення музейного джерелознавства у самостійну наукову дисципліну займають Є.А. Воронцова та М.Є. Каулен [4]. Погоджуючись з думкою А.М. Разгона про необхідність розмежування завдань музейного джерелознавства та історичного джерелознавства, у той же час вони вважають, що особливого "музейного джерела" не існує, а тому методикою вивчення джерел повинно займатись історичне джерелознавство.

Питання музейного джерелознавства стосовно аналізу, вивчення та використання документальних пам'яток порушив у низці статей С.О. Шмідт [40, 41]. Під документом вчений розуміє матеріальний носій інформації (папір, пергамент, фото- і кіноплівка, магнітофонна стрічка тощо), який фіксується словом, зображенням, звуком. Документальні пам'ятки ним діляться на писемні, зображальні, фотодокументи та інші.

Як вважає Л.Н. Пушкар'єв [25], історичними джерелами є все, що безпосередньо відображає історичний процес, і що дає можливість вивчати минуле людського суспільства, тобто все, створене раніше людиною, і, що дійшло до наших днів у вигляді предметів матеріальної культури, пам'яток писемності, ідеології, звичаїв, мови. Історичними джерелами є джерела усіх типів, родів і видів, які втілюють і відображають об'єктивну реальність. Під типом джерел дослідник розуміє такі категорії джерел, які відрізняються один від одного самим принципом зберігання та кодування інформації. Речові джерела повинні вивчатися такими науками як

речознавство та музеєзнавство. Поділ речей на роди пов'язаний з процесом відображення і утилізації дійсності в джерелі. Поділ джерел на види обумовлений внутрішніми зв'язками, які організують відображені й утилізовані у джерелі факти, явища, події реальної дійсності. Усі джерела Л.Н. Пушкарьовим поділено на види: писемні історичні джерела; речові історичні джерела; усні (фольклорні) джерела; дані мови; кінофотодокументи; фотодокументи.

На думку І.Д. Ковальченка [18], класифікація джерел базується на основних властивостях їх внутрішньої природи і є важливим етапом у розкритті закономірностей виникнення джерел та сприяє виробленню принципів їх вивчення та використання. До класифікації джерел можна підходити з позицій трьох аспектів інформації – прагматичного, семантичного і синтактичного. Типологічна класифікація передбачає поділ джерел на: рештки (релікти) історичної дійсності та перекази; за формаційною ознакою; за видами та типами. Під видом дослідник розуміє історично сформовану сукупність джерел, які характеризуються єдністю внутрішньої форми (структурою). Тип об'єднує джерела за способом кодування інформації та її збереження. За методами і формами відображення дійсності всі історичні джерела він ділить на чотири групи або категорії: речові, писемні, образотворчі (образотворчо-графічні, образотворчо-художні і образотворчо-натуральні) та фонічні. Також джерела можна ділити на масові та унікальні [17, 18, 19].

М.П. Ковальський запропонував наступну класифікацію музейних джерел: речові, писемні, поведінково-етнографічні, фото-, фоно-, кінодокументи, звукові та візуальні записи сигналів та імпульсів [16].

Заслужують на увагу дослідження документознавця та бібліотекознавця Н.М. Кушнаренко [23]. Вона вважає, що матеріальний об'єкт може бути документом за умови єдності носія та інформації, яка у ньому зосереджена. Усі знаки дослідниця розділяє на дві групи: мовні та зображальні (не мовні). До не мовних віднесено, зокрема, музейні експонати, зразки порід, історичні реліквії, які включають знаряддя праці, архітектурні пам'ятки. Документи розділено на дві групи: створені природою та створені людиною. Серед другої групи розрізняються такі види: речові, зображальні, писемні. Документування розділено на спеціальне та окреме. Спеціальне, зокрема вивчає особливості документів, які є об'єктами музейництва і зберігаються у музеях.

Я.С. Калакурою [11] запропоновані різновиди класифікації джерел за способом кодування та відтворення інформації, за змістом; за походженням; за хронологічно-географічною ознакою; за формою. Такий підхід дозволив врахувати як нерухомі, так і рухомі джерела.

Різні види джерел зберігаються та експонуються у музеях комплексного профілю, таких як краєзнавчі. Тут слід звернути увагу на особливості вивчення та зберігання зразків природи – натуралій. У структурі краєзнавства К.Ф. Строев [32] запропонував виділяти музейне краєзнавство, а на думку М.А. Томілова [34], слід виокремлювати і краєзнавчу музеологію.

Важливими є розробки В.Ю. Дукельського та В.В. Кондратьєва стосовно властивостей музейного предмета [6, 7, 20]. Загалом, для всіх видів музеалій можна

виділити наступні властивості, які розподіляються на 2 групи: загальні та конкретні. До загальних належать такі властивості, як інформативність, репрезентативність, експресивність, атрактивність, асоціативність, причетність до певних процесів. Інформативність музеалії – це її здатність бути джерелом інформації; репрезентативність – спроможність достатньо повно й достовірно відобразити певне коло подій і явищ, тобто представництво музеалії в ряді предметів подібних або тотожних; експресивність – здатність музеалії до емоційного впливу, його виразність; атрактивність – вплив зовнішніми атрибутивними властивостями (незвичайна форма, колір, розмір); асоціативність – здатність музеалії викликати у глядача асоціації; причетність до певних процесів – це здатність музеалії викликати почуття причетності до минулого або сучасності.

До конкретних властивостей музеалії можна віднести матеріал, техніку, вагу, колір, форму.

Не всі властивості однаковою мірою притаманні кожній конкретній музеалії. В окремих випадках, особливо це стосується натуралій, одні властивості як в загальній, так і в конкретній групах можуть переважати над іншими. Так, Л.П. Брюшкова вважає, що геологічні колекції мають такі властивості, як: інформативність, естетична, репрезентативність, атрактивність та експресивність [3]. На особливості властивостей палеонтологічних документів як експонатів вказує Т.В. Крахмальна [21].

Потрібно чітко розрізнити поняття "предмет музейного значення" та "музейний предмет", або "музеалія". Усі речі та зразки (об'єкти) природи потенційно можуть бути предметами музейного значення, але не всі їхні види та типи можуть стати музеаліями, тобто знайти своє місце у фондовому зібранні музею або його експозиції.

Враховуючи вищенаведені методичні засади до класифікації музеалій, а також дослідження М.С. Кагана [9, 10], пропонуємо два рівня їхньої класифікації: науково-дослідний та обліково-охоронний. Згідно першого варіанту класифікації музеалії розподіляємо на такі групи (види): речові (археологічні; натуралії – зразки природи; предмети декоративно-прикладного мистецтва); писемні; образотворчі; філофонічні. Кожний з цих видів може далі розподілятися на типи, підтипи, варіанти.

Обліково-охоронний рівень передбачає класифікацію музейних предметів з урахуванням їхніх властивостей – здатності до тривалого зберігання, що обумовлює обрання адекватного температурно-вологісного режиму, захисту від забруднення повітря, біологічних і механічних пошкоджень тощо.

Крім музеалій-оригіналів (першоджерел) у музейних зібраннях знаходиться і науково-допоміжний матеріал.

Методичні засади класифікації потенційних об'єктів музейного показу

На сучасному етапі розвитку музеології та пам'ятокознавства як наукових дисциплін поглиблюються дослідження у розробці класифікацій нерухомих пам'яток, зокрема археології та архітектури. Так, М.Є. Каулен [12] розподіляє їх за видами на ансамблеві та музеї середовища, а за типами – на музеї-пам'ятки, музеї під відкритим небом, екомuzeї і заклади музейного типу.

Спільно з археологом О.М. Титовою, нами запропонована класифікація варіантів музеєфікації (музеалізації) нерухомих об'єктів археологічної спадщини, які вже експоновані, або тих, що можуть бути збереженими *in situ* в Україні:

I. За групами (видами) пам'яток з подальшою відповідною класифікацією.

II. За способом зберігання: а) в умовах природного ландшафту; б) у комбінованому режимі – павільйонному на фоні природного ландшафту та з об'єктами під відкритим небом.

Варіанти музеєфікації обумовлює також класифікація археологічних пам'яток відповідно до їх матеріальної структури (будови порід, характеру будівельних матеріалів і конструкцій тощо) [33].

Архітектор Є.В. Заварова розробила класифікацію використання будівель-пам'яток за функціональним призначенням: архітектурний експонат, музей, сучасний заклад утилітарного використання [8].

Інші дослідники пропонують класифікацію таких пам'яток за використанням у культурно-просвітницьких цілях: власне як об'єкти показу; за початковим призначенням; пристосуванням під музейно-виставкові зали, картинні галереї тощо; як видовищні будівлі; як бібліотеки, читальні зали, лекторії, клуби, художні організації; об'єкти минулого, з допустимим видом використання, що забезпечує їх збереження (планетарії, спортивні зали, кінотеатри тощо) [2].

У геологічному музеєзнавстві докладно розглянуті підходи до класифікації нерухомих і рухомих об'єктів геологічної спадщини [3, 22, 42].

Висновки

Вищевикладене дозволяє визначити музейне джерелознавство як структурний елемент загальної музеології, що входить у загальне джерелознавство і має міждисциплінарний характер, обумовлений використанням методик профільних дисциплін.

Завданнями музейного джерелознавства є вивчення музеалій, науково-допоміжного матеріалу, вироблення термінології, методичних засад класифікації, атрибуції, систематизації та інтерпретації, створення каталогів та визначників музейних предметів. До сфери музейного джерелознавства входить і розробка класифікацій нерухомих пам'яток – потенційних об'єктів музейного показу.

Таким чином, об'єктом музейного джерелознавства є нерухомі пам'ятки – потенційні об'єкти музейного показу; рухомі джерела, включаючи об'єкти природи, які утворюють музейне зібрання; та їх селекція. Предмет музейного джерелознавства – науковий опис нерухомих та рухомих джерел, що мають музейне значення. З цього випливають наступні завдання: класифікація, атрибуція, систематизація та інтерпретація потенційних предметів музейного значення, музеалій і натуралій, а також науково-допоміжного матеріалу, їхнє тезаврування.

У цьому зв'язку необхідно вироблення та застосування комплексного підходу до вивчення та використання пам'яток – потенційних об'єктів музейного показу, та рухомих джерел – предметів у музеях різного профілю, виду та типу. Це вимагає поглиблення досліджень у розробці категоріального апарату (термінології) музейного

джерелознавства. Також необхідно розробляти методичні засади класифікації нерухомих джерел-пам'яток – об'єктів музейного показу та рухомих джерел у музейних збірках.

1. Атрибуция музейного памятника: Справочник / Под ред. И.В. Дубова. – СПб: Лань, 1999. – 352 с.
2. Ауров В.В. Проблемы использования памятников архитектуры в качестве современных общественных зданий культурно-просветительного назначения (на примере городов «Золотого Кольца»): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. арх.: спец. 18.00.02. – М., 1977. – 15 с.
3. Брюшкова Л.П. Коллекции геологических музеев как часть культурного наследия. – М.: Наука, 1993. – 96 с.
4. Воронцова Е.А., Каулен М.Е. Музееведение как научная дисциплина // Музейное дело России. – М.: Изд-во "ВК", 2006. – С. 211-252.
5. Довжик І.В. Основи музеєзнавства: Навчальний посібник. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008. – 164 с.
6. Дукельский В.Ю. Музейный предмет // Советский музей. – 1986. – № 1. – С. 36-37.
7. Дукельский В.Ю. Музейные коллекции и предметный мир культуры // Некоторые проблемы исследований современной культуры: Сб. науч. тр. – М.: Наука, 1987. – С. 26-34.
8. Заварова Е. В. Основные принципы и методика проектирования приспособления памятников архитектуры для современных функций (на примере ансамбля XVII – XVIII веков – Троицко-Ильинского монастыря в г. Чернигове): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. арх.: спец. 18.00.02. – К., 1975. – 18 с.
9. Каган М. Морфология искусства. Историко-теоретическое исследование внутреннего строения мира искусств. Части I, II, III. – Л.: Искусство, 1972. – 440 с.
10. Каган М. С. Философия культуры. – СПб: Петрополис, 1996. – 416 с.
11. Калакура Я.С. Класифікація історичних джерел // Історичне джерелознавство. – К.: Либідь, 2002. – С. 96-97.
12. Каулен М.Е. Музеефикация историко-культурного наследия России. – М.: Этерна, 2012. – 432 с.
13. Климишин О.С. Наукова концепція фондової роботи Державного природознавчого музею НАН України // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2001. – Т. 16. – С. 5-34.
14. Климишин О.С. Природничая музейная терминология: Словник-довідник. – Львів: Державний природознавчий музей НАН України, 2003. – 244 с.
15. Климишин О.С. Сучасні проблеми природничої музеології // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2010. – Вип. 26. – С. 3-14.
16. Ковальский Н.П. Историческое краеведение и специальные исторические дисциплины // Историческое краеведение в СССР: вопросы теории и практики: Сб. науч. тр. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 31-40.
17. Ковальченко И.Д., Воронкова С.В., Муравьев А.В. Предмет и задачи источниковедения // Источниковедение истории СССР. – М.: Высш. школа, 1981. – С. 4-23.
18. Ковальченко И.Д. Исторический источник в свете учения об информации (К постановке проблемы) // История СССР. – 1982. – № 3. – С. 129-148.
19. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. – М.: Наука, 1987. – 440 с.

20. Кондратьев В.В. Свойства музейного предмета и пути его использования // Музееведение: Проблемы использования и сохранения музейных ценностей: Сб. науч. тр. – М.: Наука, 1985. – № 136. – С. 5-22.
21. Крахмальна Т.В. Янтарь как палеонтологический документ и экспонат // Мат.-ли Першої міжнар. наук.-практ. конф. "Український бурштиновий світ" (Київ, 17-21 жовтня 2007 р.). – К.: Інститут геологічних наук НАН України, 2008. – С. 128-136.
22. Крахмальна Т.В., Кепін Д.В. Експонування палеоприродної спадщини четвертинного періоду // Праці Центру пам'яткознавства. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК, 2010. – Вип. 17. – С. 135-150.
23. Кушнарєнко Н.Н. Документоведение: Учебник. – К.: Об.-во "Знання", КОО, 2003. – 459 с.
24. Омельченко Ю.А. Перша підсистема музейництва (теоретичні засади, витоки, формування) // Культурологічні студії: Зб. наук. пр. – К.: Вид. дім "KM Academia", 1999. – Вип. 2. – С. 288-311.
25. Пушкарев Л.Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. – М.: Наука, 1975. – 284 с.
26. Разгон А.М. Классификация источников // Историческое краеведение. – М.: Просвещение, 1969. – С. 229-244.
27. Разгон А.М. Музейне дослідження, възможности и границы // Музеи и паметници на културата. – София, 1979. – № 1. – С. 2-30.
28. Разгон А.М. Музейный предмет как исторический источник // Актуальные проблемы источниковедения истории СССР, специальных исторических дисциплин и их преподавание в ВУЗ ах: Тез. докл. III Всесоюз. конф.: В 2-х ч. – Новороссийск, 1979. – Ч. II. – С. 288-294.
29. Разгон А.М. Музейный предмет как исторический источник // Проблемы источниковедения СССР и специальных исторических дисциплин: Статьи и материалы. – М.: Наука, 1984. – С. 174-183, 274-275.
30. Разгон А.М. Музееведение как научная дисциплина // Музееведение. Музеи исторического профиля. – М.: Высш. школа, 1988. – С. 7-34.
31. Самсонова Е.А. Принципы организации историко-краеведческих музеев в памятниках архитектуры: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. арх.: спец. 18.00.01. – М., 1986. – 24 с.
32. Строев К.Ф. Краеведение: Учебное пособие для студентов естественно-географических факультетов педагогических институтов. – М.: Просвещение, 1974. – 144 с.
33. Титова О.М., Кепін Д.В. Дефініція поняття "археопарк" // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2003. – № 2. – С. 5-13.
34. Томилов Н.А. К проблемам методологии некоторых частных исторических и смежных с ними наук // Этнографическое обозрение. – 2004. – № 1. – С. 52-60.
35. Томилов Н.А. Музеология как отрасль знаний: Избранные лекции для студентов высших учебных заведений. – Омск: Изд. дом "Наука", 2012. – 100 с.
36. Финягина Н.П. Изучение музейных предметов // Российская музейная энциклопедия: В 2-х т. – М.: Прогресс; Рипол Классик, 2001. – Т. 1. – С. 217.
37. Финягина Н.П. Источниковедение музейное // Российская музейная энциклопедия: В 2-х т. – М.: Прогресс; Рипол Классик, 2001. – Т. 1. – С. 242.
38. Чернобай Ю.М. Природничка музеологія і екологічна педагогіка // Подільський природничий вісник. – Вип. 2. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С. 3-19.
39. Чернобай Ю.М. Екомудей – перехрестя інновацій і традицій // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2012. – Вип. 28. – С. 3-10.

40. Шмидт С.О. Исторический музей и источниковедение истории СССР // Проблемы экспозиционной и фондовой работы / Труды ГИМ. – М., 1987. – Вып. 65. – С. 19-29.
41. Шмидт С.О. Историческое краеведение и задачи выявления и использования документальных памятников // Историческое краеведение в СССР: вопросы теории и практики: Сб. науч. тр. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 26-30.
42. Wimbeldon W.A.P., Ishchenko A.A., Gerasimenko N.P., Karis L.O., Suominen V., Johansson C.E., Freden C. Geosites – an iugs initiative: science supported by conservation// Geological Heritage: Its Conservation and Management. – Madrid: Instituto Tecnologicco Geominero de Espana, 2000. – P. 69-94.

Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, м. Київ
e-mail: dKepin@gmail.com

Кепин Д.В.

Особенности музейного источниковедения

В статье рассмотрены методические подходы к классификации музейных источников – потенциальных объектов музейного показа, свойства музеев (музейных предметов). Предложены два уровня классификации музеев: научно-исследовательский и учетно-охранный. Отмечено, что музейное источниковедение является структурным элементом музеев со своим объектом и предметом исследования.

Ключевые слова: музеев, естественнонаучная музеев, музейное источниковедение, классификация источников, свойства музейных предметов, предмет музейного значения, музейный предмет (музеев), натуралия.

Кепин Д.

Museum-study's sources

In a given article methodic approaches to the classification of the museum's studies, potential objects of museum' display, characteristics of museum' objects are examined. Specific nature of museum' studies in the museums of regional studies is considered. Two levels of museum objects' classification has been proposed with: scientific research and record guarded. Personal sight of some structure elements of museology is proposed. To conclude it's worth to note museum studies to be the structure element of museology with its own object and the subject of the investigation.

Key words: museology, natural science museology, museum-studys' sources, classification objects, property of museum objects', object of museum mean, museum object (musealia), naturalia.